

3.3. Misteris i oracles: Eleusis i Delfos

3.3.1. Els Misteris d'Eleusis

a).-Relat mitològic.

Demèter, deessa maternal de la terra, és la filla de Cronos i Rea; és la divinitat de la terra conreada, especialment és la deessa del blat; se la representa coronada d'espigues, asseguda, amb torxes o amb una serp. Demèter, tant en la llegenda com en el culte, es troba estretament vinculada a la seua filla Persèfone. Les aventures de Demèter i Persèfone constitueixen el mite central de la seua llegenda, el significat del qual era revelat en l'iniciació als misteris d'Eleusis, ciutat de la regió de l'Àtica (a uns 15 Km. al NO. d'Atenes).

Persèfone és filla de Zeus i Demèter. Hades es va enamorar d'ella i, amb l'ajuda de Zeus, la va raptar: en el moment en què la donzella, entretinguda amb altres xicotes, agafava flors, la terra es va obrir i Hades se la va emportar amb ell al món dels Inferns. Demèter, quan adverteix que la seua filla ha desaparegut, la cerca incansablement de dia i de nit, amb torxes, sense trobar-la. Per fi el Sol, testimoni de tot el que succeeix, li informa del que ocorre. Demèter aleshores s'irrita, abandona l'Olimp, renegant de la seua funció divina fins que se li tornés a la seua filla. Marxa a Eleusis disfressada de vella i allí és acceptada al palau del rei Cèleu com a dida d'un fill noutat, Triptòlem (segons altres versions del mite era el seu germà Demofont). Demèter cria el xiquet d'una forma peculiar intentant convertir-lo en un déu, però no ho va aconseguir a causa de la inoportuna intervenció de la mare de la criatura. És aleshores quan Demèter es revela com a deessa i demana als humans que se li erigisca un temple i a Triptòlem li encomana la missió de difondre pel món el cultiu del blat. Una vegada construït el temple, Demèter es refugia en ell, irritada, i deixa de propiciar que cresca la vegetació, la qual cosa trenca completament l'ordre de les coses. Els homes moren de fam i els déus no reben ofrenes. Zeus decideix intervenir per a la conciliació; s'arriba a un acord: Persèfone tornarà una part de l'any amb sa mare (coincidint amb la primavera, estació florida i fructuosa), però passarà una altra amb el seu marit als Inferns (a l'estació trista de l'hivern).

b).-El ritual

Diuen que va ser Triptòlem qui va establir en Eleusis el culte a Demèter i va instituir les festes en honor a aquesta divinitat benefactora, res més tornar dels seus viatges i després

d'aconseguida la reconciliació entre els déus gràcies a la intervenció del mateix Zeus.

Per a ser iniciat en els misteris d'Eleusis era necessari haver passat per un noviciat que durava d'un a cinc anys, al cap dels quals quedaven admesos a l'autòpsia, o siga, a la contemplació de la veritat i aspirar a la perfecció. La cerimònia de l'admissió es realitzava a la nit. Reunits els iniciats al costat del temple, es coronaven de murta, es llavaven les mans, escoltaven la lectura de les lleis de Demèter, prenien un refrigeri i entraven al santuari on regnava la més absoluta foscor. De sobte apareixia amb un gran resplendor i trons estrepitosos l'estàtua de la deessa, mentre la multitud plena de sorpresa es quedava extasiada amb aquesta visió, omplint d'espant les ànimes dels iniciats. Finalment es restablí la calma i s'obrien dos grans portes que deixaven veure a la llum de les torxes un deliciós jardí disposat per a la dansa, les festes i el plaer. En aquest lloc, un "Camp Elisi", "un paradís", era on un *hierofanta* (com un suprem sacerdot) revelava als iniciats les coses santes i el secret dels misteris. Qui divulgues el que havia vist i oït cometia un horrorós crim i era castigat amb la pena de mort. Només els pocs que realitzaven totes les cerimònies i adquirien la condició d'iniciats podien accedir a allò més important, i només ells van saber el que oïen, veien i sentien, així com el caràcter de la transformació espiritual que deien haver aconseguit.

c).-Justificació

La religió basada en els déus olímpics va ser la religió oficial de la ciutat-estat, però no era l'única dels grecs. Altres corrents religiosos més pròximes als homes i els seus problemes oferien la calor que la freda religiositat oficial no podia proporcionar. Aquests corrents religiosos eren anomenats cultes místics i proporcionaven respostes als interrogants plantejats sobre la mort, la resurrecció, la filiació divina dels humans, la salvació i la immortalitat.

Al santuari d'Eleusis es realitzava la representació d'un drama sagrat en què tant els iniciats com els oficiants tenien un paper que exercir fins a l'extrem d'experimentar com a actors d'inefable; tots els seus sentits i emocions eren saccats de manera extraordinària.

Segons estudis sobre els Misteris d'Eleusis realitzats pel professor Alberto Bernabé, en el ritual destaquen tres components bàsics:

-accions.

-visions.

-Pronunciació d'un text.

En l'estudi de cultes místics solen aparèixer amb una certa freqüència prejudicis i tòpics que en el cas que ens ocupa és necessari aclarir; no sempre aquests tipus de cultes s'associen a fenòmens tardans, perquè els ritus d'Eleusis es remunten cap a l'any 700 a. C.; Diodor assegura que el prestigi dels rituals eleusins es basava en la seua gran antiguitat i en la puresa del ritual. I encara que part de la mitologia grega beu en fonts d'origen oriental, la realitat és que els misteris d'Eleusis són més antics que l'entrada de cultes de la dita procedència. Però destaquem els trets generals que apareixen en aquestes celebracions:

-Cerimònia d'iniciació, oberta a ambdós sexes, dirigida tant a ciutadans com a no ciutadans, però només per a adults que parlen grec.

-Hi ha un fort component agrari, perquè forma part de la ingestió de productes del camp, com vi, ordi. El vi representa l'expansió de la consciència, una fugida del "jo" (teories poc contrastades parlen de l'ús d'al·lucinògens).

-Un component sexual, com una exaltació de la vida manifestada en l'exhibició de representacions de genitals (no es tracta d'orgies desenfrenades).

-Representació de mites que parlen de déus que pateixen, o fins i tot moren, i després es recuperen, ressusciten i aconsegueixen la glòria.

El culte de Demèter va començar sent un culte agrari, il·lustrat pel bellíssim mite que té com a protagonista aqueixa deessa mare i la seua filla Persèfone. Demèter és la terra de cultiu i Persèfone el fruit que ha de ser enterrat perquè produïska una nova planta. El mite representa el cicle vegetal de naixement, mort i resurrecció. Tot açò apunta que en els orígens d'aquests ritus místics pot haver-hi un vehicle per a representar un ritual del triomf de la vida sobre la mort.

La font més important per a conèixer els misteris d'Eleusis és l'anomenat "Himne homèric a Demèter" (s. VII a. C.), que no té d'homèric més que el nom i el fet d'estar escrit en el mateix tipus de mètrica i llengua que els poemes homèrics ("Ilíada" i "Odissea"); és una obra en què es narra el mite de Demèter i Persèfone; de cap manera aporta dades d'allò que es recitava a l'interior del santuari (perquè es deia que era secret).

Una altra font essencial per a descriure el que ocorria a Eleusis és la versió detallada que ofereix Pausànies, gran viatger de la Grècia clàssica i comentarista social de l'època. I encara que, com a bon escriptor de misteri, diu que no pot descriure els elements que componen el ritual, perquè en un son se li havia prohibit, dóna les pistes suficients perquè es pugui llegir entre línies i formar-se una idea de tota la cerimònia.

El culte d'Eleusis va ser controlat per l'Estat quasi des dels seus començaments; en el 590 a. C. hi havia una llei de Soló que regulava un assumpte dels Misteris, la qual cosa indica que ja en aquell temps les decisions sobre Eleusis es prenen des d'Atenes. Hi ha molts decrets reguladors de l'Assemblea atenesa que mostren fins a quin punt era evident la tutela de les institucions sobre aquest fenomen religiós.

El santuari va ser destruït pels gots invasors al comandament d'Alaric, l'any 394 d. C., uns anys després de la prohibició del ritu per part de l'emperador romà Teodosi. No hi ha dubte que el santuari va tenir una dilatada existència: més d'un mil·lenni de culte.

3.3.2. L'oracle de Delfos

a).-Endevinació per inspiració divina.

L'endevinació era la interpretació de la voluntat dels déus. Quan es practicava per a cercar respostes sobre coses desconegudes rebia el nom de "oracle". Els antics creien que la divinitat podia inspirar en un sacerdot o sacerdotessa un estat d'entusiasme que era interpretat com una possessió del déu. Però la forma més solemne d'endevinació, la que va tenir més transcendència, fins i tot al terreny polític, era la practicada al santuari oracular de Delfos, on profetitzava el déu Apol·lo.

b).-La llegenda.

Conta el poeta Homer que, quan era jove, el déu Apol·lo va matar d'un enamorament a Pitó, la gran serp que protegia el famós oracle. Per als antics grecs aquest acte suposava el triomf dels déus olímpics de la llum (Apol·lo / Sol) sobre les deïtats de les tenebres (Serp / Subsòl). En commemoració de tal gesta es van instituir els Jocs Pítics i es va construir un temple sobre el cau de la serp vençuda pel déu, en l'interior més profund del qual es trobava la pedra més sagrada de tot Grècia, l'*ὄμφαλός* que era considerat el melic del món, el centre

exacte de la Terra. De fet, el mot *δελφύς* significa “úter”, i els sacerdots afirmaven que delfos era l’úter o el centre de la terra.

La llegenda narra que va ser Zeus qui va decidir que aquest punt situat al peu de la muntanya Parnàs, el domicili sagrat de les Muses, fos el “melic del món”, després que el mateix Zeus soltés dues àligues a la mateixa velocitat des dels extrems oriental i occidental de la terra a fi que es trobassen. Els grecs creien que aquesta pedra de marbre en forma d'ou, que van anomenar *ὄμφαλός*, és a dir, “melic”, era, doncs, el centre del món i junt amb ella se situava el trípede sobre el qual s’asseia la sacerdotessa per a pronunciar les seues profecies. La mitologia diu que a la muntanya Parnàs i als voltants de la vorana font de Castàlia, rodejada de boscos de llorers, es reunien les Muses i les Nàiades, divinitats de les fonts, que cantaven alhora que Apol·lo tocava la lira. L'oracle, dedicat a Apol·lo, va rebre el nom del vorà poble de Delfos (que avui ja no existeix) i es va convertir en el més famós i consultat de tot el Mediterrani.

c).-La Pitonissa i la consulta a l'oracle.

Apol·lo, considerat el déu de la profecia, és una de les divinitats a qui major culte se li rendia a Grècia. A Delfos la dona sacerdotessa a qui el déu Apol·lo li havia concedit el do de ser suport dels seus oracles va rebre el nom de “Pítica” o “Pitonissa” (nom derivat de la serp Pitó). Segons algunes tradicions, la primera Pitonissa que va actuar a l'oracle de Delfos e’anomenava Sibil·la i el seu nom es va generalitzar i es va continuar utilitzant com a denominatiu d'aquesta professió. En un principi la Pitonissa era escollida entre totes les joves verges nascudes a Delfos, però posteriorment, segons conten, des del dia en què un devot va seduir la sacerdotessa de torn, les van començar a triar majors de cinquanta anys, sent obligatori que mantingués abstinència sexual durant tot el temps que exercia el seu càrrec reclosa al recinte sagrat.

La Pitonissa utilitzava diversos mètodes per a entrar en comunicació amb el déu i posar-se en tràngol (se suposava que ella pronunciava paraules transmeses pel déu); bé mastegava fulls de llorer –arbre consagrat al déu- o bé s’asseia al trípede, prop de l’*ὄμφαλός*, on hi havia una esquerda del terreny del qual eixien uns vapors que inhalava la sacerdotessa. Apol·lo responia a través de la veu de la Pitonissa.

Els consultants, sempre homes, abans de fer la seua pregunta feien valuoses ofrenes a Apol·lo, per a predisposar la benevolència del déu, i complien amb un ritual, després del qual devien esperar el seu torn. El peticionari, quan aconseguia el permís per a introduir-se al temple, formulava la pregunta a un sacerdot que feia d'intermediari i aquest li la feia arribar a la Pitonissa, la qual llançava missatges enigmàtics i inintel·ligibles per als mortals, que eren traduïts pel sacerdot. La resposta que rebia el consultant solia ser ambigua, de manera que, si les coses no eixien com esperava, s'atribuïa a un error d'interpretació.

d).-Famosos vaticinis.

Acudien a l'oracle dèlfic particulars, magistrats en representació de les seues ciutats i fins i tot reis estrangers; viatjaven llargues distàncies i suportaven llargues esperes per a la consulta del destí que els deparava. Qualsevol esdeveniment important per a l'individu o la comunitat podia ser objecte de consulta. De vegades les respostes van tenir importants conseqüències polítiques, perquè els grecs respectaven puntualment els dictàmens de l'oracle de Delfos.

Un dels consultants més famosos va ser Alexandre el Gran que, preguntant-li a l'oracle pel futur de les seues campanyes, va rebre la resposta següent: “Fill meu, ningú se't resistirà”.

“Mataràs el teu pare; després et casaràs amb la teua mare”. Així li va advertir l'oracle a Èdip, que poc més tard seria nomenat rei de Tebes, casant-se, sense saber-lo amb la reina vídua que va resultar ser la seua pròpia mare. La funesta profecia es va complir al peu de la lletra i la desgràcia va recaure sobre tota la seua família.

Orestes, fill d'Agamèmnon, rei de Micenes i cap de l'expedició dirigida contra Troia, és un altre dels famosos que va consultar l'oracle. Volia saber si havia de matar la seua mare, la qual havia assassinat Agamèmnon. La resposta va ser afirmativa.

Cres, últim rei de Lídia, es preparava per a envair el territori persa i volia saber si el moment era propici. L'oracle li va dir: “Si creues el riu Halys (que fa frontera entre Lídia i Pèrsia), destruiràs un gran imperi”. El rei va interpretar la resposta com favorable, donant per fet que el gran imperi era el dels perses. Però el gran imperi que va destruir va ser el seu propi; i Lídia va passar a formar part de l'imperi dels perses.

e).-Importància del santuari de Delfos.

Allà pel segle XIII a. C. es va construir en aquest lloc un temple on funcionava l'oracle de la Terra Mare. Segles després l'oracle va ser gentilment cedit a Apol·lo (després de matar la serp Pitó).

Fins al segle VI a. C. l'oracle només funcionava un dia a l'any, en el qual se celebrava el naixement d'Apol·lo, però a causa de la gran afluència de gent, els dies de consulta es van ampliar al setè dia de cada mes, costum que només es perdia durant els tres mesos d'hivern, en els que segons la tradició, Apol·lo anava cap al nord i deixava el temple sota la protecció de Dionís.

És interessant destacar que a l'entrada del recinte religiós estaven gravades les màximes del santuari: *γῶθι σεαυτόν* “Coneix-te a tu mateix” i *μηδὲν ἄγαν* “Res en excés”. Es coneix molt poc sobre el ritu que se seguia a l'oracle; la veritat és que entre els escriptors grecs o llatins no s'ha trobat cap descripció sobre el moment de l'oracle; cap autor pagà ha descrit mai una escena de consulta, ni tan sols Plutarc.

L'oracle de Delfos estava damunt de la intersecció de dues fractures de l'escorça terrestre. D'acord amb els relats de l'època, la Pitonissa atenia en una cambra ubicada en el cor del temple, queia en un estat de tràngol i responia a les preguntes que se li feien. Era creença comuna que el tràngol ho provocaven els vapors d'unes esquerdes al sòl de la cambra; així ho conten en els seus escrits autors antics com Herodot, Ciceró, Plini el Vell i Plutarc. Estudis recents d'arqueologia, geologia, química i toxicologia han demostrat que els antics cronistes no estaven tan errats, perquè davall del temple es van trobar esquerdes a la roca, produïdes per la tensió entre les fractures i un important dipòsit d'hidrocarburs d'origen orgànic, presència d'etilè i un dolça olor de gas que bé podrien ser la font dels vapors esmentats pels autors d'antany; els qui ho aspiren senten eufòria i sensació d'abandonar el seu cos.

Al començament del segle VI a. C., en el seu màxim apogeu, van tenir lloc dos esdeveniments que van influir notablement en l'evolució del santuari de Delfos:

-La instal·lació a Delfos de l'Amfictionia, que era una lliga religiosa que agrupava 12 pobles de la Grècia central.

-L'organització dels prestigiosos i importants Jocs Pítics que se celebraven cada 4 anys, alternat amb els Jocs Olímpics, desenvolupats a Olímpia. Consistia en proves atlètiques, hípiques i concursos lírics, motivant la construcció d'un teatre i un hipòdrom en les proximitats del temple.

Ja a finals del segle IV a. C., l'oracle havia patit una considerable pèrdua d'autoritat. Encara en el segle II d.C. el santuari rebia visitants que eren més curiosos que fidels. Sobre l'any 390 d.C. l'emperador romà Teodosi, en institucionalitzar el cristianisme, va promulgar un edicte que es proposava acabar amb tots els ídols del paganisme; el santuari de Delfos va quedar definitivament clausurat.